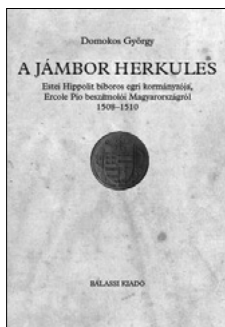

KÖNYVISMERTETÉS

Domokos György: *A jámbor Herkules. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolói Magyarországról 1508–1510.* Balassi Kiadó, Budapest. 2019. 232 p. (ISBN 978-963-456-040-1)

Az italianista szerző kötetében arra vállalkozott, hogy kiadja Estei Hippolit bíboros egri püspöki javadalmai kormányzójának, Ercole Pionak 1508–1510-ből fennmaradt beszámolóját. A forráscorpus a PPKE BTK Vestigia Kutatócsoport keretében a Modenai Állami Levéltárban 2011 óta folytatott kutatás során lett feltárva, s összesen 23 – jézusi mondásokkal és vulgáris kiszólásokkal egyaránt tarkított – levelet, valamint 24.-ként egy, Hippolittól származó utasítást tartalmaz. A kötetben a terjedelmes bevezető után közel másfélszáz oldalon keresztül találhatóak meg a magyar nyelvű regesztákkal ellátott jelentések, valamint ezeket követően Hippolit utasítása. Az ezeket követő mellékletben a 15–16. századi olasz forrásokban található magyar szavakról olvasható egy összefoglaló, majd személy- és helynévmutató, valamint két, a jelentések írásképeit illusztráló fotó zárja a kötetet. A mutatók kapcsán meg kell jegyezni, hogy a bevezető tanulmány személy- és helyneveit nem tartalmazza, csak a levelek tartalmát mutatják, mégpedig a forrásokban szereplő formában. Mindez kevésbé szerencsés választás, ugyanis a mutatókban kereső olvasó így például VIII. Henrik angol királyt nem a H, hanem az R betűnél *Re Anglo, Anglia, Inghilterra* név alatt, Szatmári Ferenc püspök pedig nem az Sz, hanem az E betűnél, *Episcopo de Chiavarino* név alatt találja csak meg.

A Pio di Savoia családban II. Marco herceg másodszüllött fiaként napvilágot látott Ercole leveleinek stílusából és tartalmából egy tanult, élénk képzelőerejű klerikus alakja sejlik fel előttünk, aki 1508-ban került Magyarországra Taddeo Lardi egri adminisztrátor

helyére. A feladatot eredetileg egy évre vállalta, ám végül egészen 1510 ősziig a királyságban maradt. Pio levelei sok magyarországi fejleményről tájékoztatták urát. Először is beszámolt az ezekben az években tomboló pestisről, amely elől II. Ulászló Nagyszombatba, Bakóc Tamás pedig Egerbe menekült, és egy ízben Pio is Bélapátfalvára vonult vissza. A járvány számlájára írható továbbá, hogy 1510 nyarán az országgyűlést Rákos mezeje helyett Tatán tartották. A messziről jött idegen időnkénti nagyot mondására jó példa a pestissel kapcsolatban tett egyik megjegyzése: véleménye szerint csak Esztergomban ezeröttszáz ember pusztult el a fekete halálban.

Pio részletesen tájékoztatta urát a II. Ulászlóval történő találkozásáról, amely során többek közt egy gepárdot, vadászkuttyákat, sólymokat, az állatokhoz idomárokat ajándékozott Hippolit nevében a királynak. Rendszeres és jó kapcsolatot ápolt Ercole a magyar politikai elit több prominens tagjával, elsősorban Bakóc Tamással, Frangepán Gergely kalocsa-bácsi érsekkel, Szatmári György pécsi, Turzó Zsigmond váradi és Erdődi István nyitrai püspökkel. Az adminisztrátor tanácsokkal is ellátta urát azzal kapcsolatban, hogy kinek és milyen ajándékokat küldjön, fenntartva ezzel a jó viszonyt. A főurakkal való kapcsolat fő szempontja természetesen az volt, hogy mennyire támogatja az adott báró Hippolitot. Leveleinek részletességét jól mutatja az az eset, mikor 1509 őszen beszámol a királyi kancellár, Szatmári György pécsi püspök egri tartózkodásáról, amikor azt is leírja, hogy a vacsora alatt egy olasz szerzetes zenélt nekik, majd a pécsi püspök lantosa játszott. Pio Bakóc kíséretében részt vett a tatai országgyűlésen is, ahonnan Domokos véleménye szerint nagyvonalúan bánva a dátumokkal, gyakorlatilag kémjelentést küldött Ferrarába, beszámolva a pápai legátus, a lengyel, francia és velencei és a két császári követ tevékenységéről.

E különleges adatok ellenére azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy Hippolit célja Pio Egerbe küldésével egyértelmű volt: a lehető legtöbb pénzt szerette volna begyűjteni a püspökségből. A távolból könnyűnek ígérkező munka azonban számos bukattóval járt, melyet Domokos György részletesen bemutat. Ercole a királyság földjére lépve hamar észrevette, hogy a magyarok nem rokonszenveznek az idegenekkel. Valószínűleg e tapasztalat indította arra, hogy kijelentse: Magyarországon ördögök laknak, nem is emberek. Egerbe érve nekiállt a pénzügyek racionalizálásának, valamint a gazdálkodási rendszer megreformálásának. Így például galambdúcot és csirkeudvart készíttetett, s elrendelte, hogy többek közt a kenyeret és a gyertyát vásárlás helyett mostantól saját maguk

csinálják. Mindemellett a „konyhában” is komoly megszorításokat vezetett be: úgy találta, hogy a magyarok túl sokat esznek (még börtben is), ezért csökkentette az ételadagok nagyságát és a napi bor mennyiségét. Mindez Egerben nem növelhette Pio népszerűségét, ugyanis leveleiből kiderül, hogy a székesegyház papjai a fűszertelen ételre panaszkodtak, s már az olasz honfitársai is máshová jártak enni, mióta bevezették a konyhán a takarékoskodást.

Mindezek azonban kis tételeknek számítottak a néhány évvel korábban leégett székesegyház gigászi építési költségeihez képest. Hippolit azzal bízta meg a püspöki javadalminak kezelőjét, hogy igyekezzen az építési költségeken (is) spórolni, ám a helyszíni szemlét követően hamar kiderült, hogy amennyiben a korábban elkezdett munkálatokat nem fejezik be, jóval nagyobb költségbe kerül az egri káptalan által is fontosnak tartott épület befejezése. Megfelelő mennyiségű pénzt azonban sehogyan sem tudott Ercole előteremteni, így a székesegyház építésének befejezése továbbra is álom maradt csupán. Pio végül a kreatív megoldásoktól sem riadt vissza, s megpróbálta rávenni urát, hogy a budai ferencesek mintájára a pápától szerezze meg a teljes búcsú adományozásának privilégiumát az egri egyházmegye számára, s így a zárandoklatokból származó jövedelmekből építkezhetett volna. Azonban e kezdeményezése sem járt sikerrel, így a működése alatt gyakorlatilag semmit sem haladt az építkezés. A másik jelentős költséget a fenntartandó katonaság zsoldja, ellátása jelentette. Ezen Pio több módon is spórolni igyekezett, például a püspök számára előírtnál jóval kisebb, összesen 170 fős bandériumot tartott fenn, valamint az építkezést ürügyül használva megpróbálta a katonák járandóságát – szintén sikertelenül – lealkudni.

Nem elhanyagolható problémát jelentett a Hippolit számára beszedett pénznek a Ferrarába való eljuttatása. A legnagyobb gond az aprópénzekkel adódott: a vasban, rézben beszedett adó aranyra váltása meglehetősen körülményesen működött, ezeket leginkább a budai vásárok idején apránként, magyar famulusok révén lehetett beváltani. Pio nem is rejtette véka alá a véleményét, mikor így írt: „úgy tűnik, ebből az országból eltűnt az arany, de még az aprópénz is hamis”. Mindezek tükrében talán érthető az új püspöki adminisztrátor által is észrevett általános vélekedés: „azt hiszik, mi olaszok visszük el az ország összes aranyát”. Mivel Pio szerint „Magyarország nem az a hely, ahol jókedvében utazgat az ember”, személyesen szállítani az összegyűlt pénzt drága és veszélyes vállalkozás volt, mert katonai kíséret kellett hozzá. Maradt viszont egy másik lehetőség: a banki tranzakció, amelyet azonban Pio drágállott, ugyanis a Fugger bank 12-14 %-os járulékot számolt fel. Ercole az olasz kereskedőkben sem bízott meg, többek közt azért, mert a török veszély miatt azok egyre-másra zárták be a magyarországi lerakataikat. Mindezek figyelembe vételével nem csodálkozhatunk azon, hogy Ercole szíve szerint az egész püspökséget bérbé adta volna. A pénz mellett egyéb cikkek beszerzése és Itáliába küldése is Pio feladata volt, amelyek vissza-visszatérő elemei a leveleinek. A bíboros Magyarországról elsősorban lovakra, minőségi borokra, kocsikra (hintók) és fegyverek beszerzésére számított.

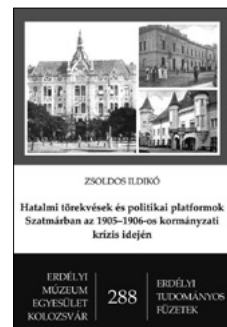
A felmerülő nehézségek és problémák kapcsán nem csodálkozhatunk azon, hogy Pionak nagyon elege volt a Magyarországon való tartózkodásból. A gyomrára is sokat panaszkodott, saját elmondása szerint még Bakócnál ebédelve is csak két tojást tudott felhörpinteni. Mindezek miatt Ercole nem érezte jól magát magyar földön,

s állandóan könyörgött urának, hogy rendelje haza, mert inkább szolgál a bíboros udvarában szakácsként vagy lovászként, mintsem Magyarországon kormányzóként.

Az olyannyira óhajtott hazatérési lehetőség azonban nem a várt formában érkezett meg Egerbe: Hippolit elégedetlen volt a kevés pénz, a folytonos késlekedés, és az örökös kifogások miatt, s egy kemény hangú utasításában 1510 nyarán a számadáskönyvekkel együtt hazarendelte őt. Pio hosszú késéssel zárta le a folyó ügyeit, s csak ősszel indult haza, azonban végül sosem érkezett meg Itália földjére. Ennek oka máig nem ismert, Ercole eltűnik a forrásokból, egy családi krónika szerint úton hazafelé német földön halt meg. A nála lévő számadáskönyvek későbbi sorsa ismeretlen. A levelek feldolgozása során nem mindenkit sikerült Domokosnak azonosítani, ilyen például Fülöp római magyar penitenciárius (191, 222, 225. o.), aki minden bizonnyal Bodrogi Fülöpöt takarja.

Bevezető tanulmányában Domokos György megemlíti, hogy Pióval kapcsolatban eddig összesen tizennégy Kárpát-medencei dokumentum volt ismert, amik többségében nyugták, tizedbérleti szerződések és elismervények. E tény jól mutatja a késő középkori magyarországi források sokszor megtapasztalt egyoldalúságát, s egyben éles kontrasztot nyújtanak a fentebb bemutatott jelentések információ-gazdagságához képest. Mindez pedig kaleidoszkóp-szerűen jól érzékelteti az itáliai hungarika-kutatások fontosságát. Ugyanakkor a forráskritika módszertanának gyakorlásához is kivételes lehetőséget nyújtanak a levelek, gondolok itt elsősorban arra az Ercole által leírt történetére, mikor is elhárítja Várdai Ferencnek a püspökség bevételeinek kibérlésére tett kísérletét, mondván, hogy gazdája, Hippolit akkora úr, hogy van elég embere kormányozni az egyházmegyét, és különben sem a pénzért teszi, hanem azért, mert szereti a királyságot.

Kanász Viktor

Zsoldos Ildikó: *Hatalmi törekvések és politikai platformok Szatmárban az 1905–1906-os kormányzati krízis idején*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület 2018. Erdélyi Tudományos Füzetek 288. 310 p. (ISBN 978-606-739-107-7)

Zsoldos Ildikó legújabb könyve, amely habitációs értekezésének átdolgozott változata, az 1905–1906-os magyarországi belpolitikai válság Szatmár vármegye hatalmi viszonyaira és az országgyűlési képviselőválasztásokra gyakorolt hatásait mutatja be. Miután a vármegye dualizmuskori története mindezidáig feldolgozatlan, így a kötet hiánypótló munkának tekinthető. A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában, az Országos

Levéltárban, Budapest Főváros Levéltárában, valamint a Román Nemzeti Levéltárban egyaránt folytatott kutatásokat. Felhasználta továbbá a korabeli országgyűlési dokumentumokat, magyar statisztikai közleményeket, a Szatmár vármegyei sajtóorgánumokat. A mű szakirodalmi háttérét közel száz tételből álló bibliográfia adja, ahol magyar szerzők munkái mellett román hivatkozásokat is találhatunk.

A kötet kontextusát az 1905-ös választásokat követő események adják, amikor is az akkor már harminc éve folyamatosan kormányzó, addig minden választást megnyerő Szabadelvű Párt először került kisebbségbe a parlamentben az egységes választási koalíciót alkotott ellenzékkel szemben. Ez egyúttal a dualizmus válságát is jelentette, mivel az ellenzék többségét adó Függetlenségi és 48-as Párt alapjaiban kérdőjelezte meg a rendszert. I. Ferenc József a parlamenti többséget figyelmen kívül hagyva, 1905. június 18-án báró Fejérváry Géza tábornagyt, a magyar királyi darabont testőrség kapitányát nevezte ki miniszterelnökké. Az ideiglenes jelleggel kinevezett Fejérváry-kormányt fennállása alatt nem támogatta egyetlen párt sem, így az ellenzék által szervezett „nemzeti ellenállás” gyakorlatilag teljesen cselekvésképtelenné tette. A válság a koalíció és az uralkodó között kötött kompromisszum révén Wekerle Sándor (és a koalíciós kormány) 1906. április 8-i kinevezésével, illetve az azt megerősítő, ismételtlen a koalíció győzelmét hozó 1906-os választásokkal szűnt meg. A kötetben az országos eseményekre inkább csak utalásszerűen történik említés, a hangsúly egyértelműen a Szatmár megyei történéseken van, így érdemes a könyvet már a korszakkal kapcsolatos alapos előismeretek birtokában kézbe venni.

A mű nyolc fejezetre oszlik. Közülük az első a szatmári főispánok tevékenységét (19–37. o.), a második az országgyűlési képviselő-választások törvényi feltételeit (39–57. o.), a harmadik a választási előkészületeket (59–69. o.), a negyedik a pártelőkészületeket (71–154. o.), az ötödik az 1905-ös és 1906-os választások győzteseit (155–197. o.), a hatodik pedig a Szatmárban kibontakozó nemzeti ellenállást mutatja be (199–214. o.). Ezekben a szerző alapos, gazdagon adatolt életrajzi leírásokat ad a vármegye legfontosabb politikai szereplőiről, így a Szabadelvű Pártot támogató Kristóffy József főispánról, később a Fejérváry-kormány belügyminiszteréről, Nagy László „darabont” főispánról, a Szatmár vármegyei Függetlenségi és 48-as Párt elnökéről, Luby Gézáról, valamint a megye nyolc választókerületében és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú városban 1905-ben és 1906-ban a választáson elindult és mandátumot szerzett jelöltekről. Nem csupán az esélyes politikusokat mutatja be, hanem kitér az olyan, megfelelő tömegbázissal nem rendelkező indulókra is, mint például Mónus József és Barcs Károly szocialista politikusok, akik támogatásához a vármegyében hiányzott a nagy létszámú, koncentrált munkásosztály. Az egyes politikusoknál megvizsgálja a megyéhez való kötődésüket, iskolázottságukat, anyagi helyzetüket, életkorukat, politikai karrierútjukat, és a kapott eredményeket összeveti az országos átlaggal. A nemzetiségi jelöltek esetében kitér a támogatottságukra és a magyarokhoz való viszonyulásukra. A kutatásból kiderül, hogy a hagyományos (nemesi származású, jogvégzett) politikai elit a vármegyében jelentős reprezentációval bírt, és Luby Béla kivételével a szatmári képviselők mindegyike fővárosi középiskolákban és/vagy felsőfokú intézményekben tanult. Ugyanakkor a külföldi tanulmányokat is folytató képviselők, illetve

a kapitalista szektorból érkezett jelöltek tekintetében a vármegye politikai palettája alulreprezentált.

Különösen tanulságosak azok a részek, amelyek a választójogi reformokkal kapcsolatos elképzeléseket, ennek kapcsán a nők és a nemzetiségek helyzetét taglalják. Ebből kirajzolódik, hogy a megyében is élénk vita kísérette a választójog kiszélesítésére irányuló javaslatokat. Egyértelmű megítélés alá esett a nők egyenjogúsításának kérdése, mely ekkor még teljes elutasításba ütközött, amit jól mutat, hogy a megyei lapokban emancipációs törekvésekről jobbra csak gúnyolódó cikkekkkel találkozhatunk. A vármegye etnikailag vegyes régiójának kisebbségeit tekintve a kötetben elsősorban a megye lakosságának mintegy harmadát kitevő románság jelenik meg hangsúlyosan: a románok helyzetének, kulturális-politikai orientációjának, a magyar–román kapcsolatok objektív, levéltári forrásokon alapuló vizsgálata a trianoni történések megértéséhez is közelebb visz, hiszen az első világháborút követően a történelmi vármegye területének 71,6 %-a Román Királysághoz került. Míg 1905-ben csak a megye nagysomkúti kerületében van nyoma annak, hogy a Szabadelvű Párt a román többségű választókerületben román származású kormánypárti jelöltet indított, 1906-ban már három kerületben (krassói, aranyosmeggyesi és nagysomkúti) is felléptek román nemzetiségi képviselőjelöltek. A válsággal a választási küzdelem eldurvulásának is tanúi lehetünk: a szavazatok megszerzéséért mindegyik párt alkalmazott – lehetőségeihez mérten – törvénytelen eszközöket, úgy mint megvesztegetés, szavazók a választási helyszínre történő ingyen utaztatásának, ellátásának biztosítása, a gyülekezési szabadság korlátozása, erőszakos cselekmények.

Az utolsó két fejezet speciálisabb témákat tárgyal. A hetedik egység Szatmár vármegye legvagyonosabb családjának, a nagykárolyi Károlyiaknak politikai szerepvállalását vizsgálja (215–237. o.). A Függetlenségi és 48-as Párthoz csatlakozott gróf Károlyi István és fia, a Szabadelvű Párt színeiben induló gróf Károlyi György között nem csupán politikai, családi ellentétek is feszültek. A példás családi életet élő, tekintélyes vagyonnal és társadalmi presztízzsel rendelkező apával szemben Károlyi Györgyöt magánéleti botrányok és pénzzavar kísérette, így utóbbi számára a politikai pályára lépés során a képviselői tiszteletdíj is szempont lehetett.¹ Ugyancsak izgalmas szál Károlyi István Rudolf trónörökössel ápolta társasági kapcsolata, mely ugyanakkor nem jelentette azt, hogy politikailag azonos nézetet vallottak volna. A nyolcadik fejezet a Szatmár vármegyében is megjelenő, a nemzeti ellenállást és a hazai ipar támogatását célzó tulipánmozgalmat mutatja be, amelyben megyei szinten jelentős szerepet vállaltak a nagykárolyi Károlyi család nőtagjai, Károlyi Istvánné született Csekonics Margit és lánya, Károlyi Melinda (239–249. o.). A szerzőtől ugyancsak magyarázatot kapunk a Magyar Védő Egyesülettel összekapcsolódó, a kezdeti lelkesedés után azonban gyorsan elhaló mozgalom kudarcának okaira.

¹ Károlyi György 1891-ben Amerikába szökött az izraelita vallású Frank Boriskával a Népszínház egyik szubrettjével, ahol (hiszen Magyarországon csak 1894-től engedélyezték a vegyesházasságokat) egybekeltek. A házaspár 1893-ban tért haza, nem sokkal később pedig elváltak, a pénzsűkésben lévő gróf azonban a megítélt tartásdíjat nem tudta fizetni. Az ezen – főleg kampányidőszakban – élcelődő újságcikkekért gyakran vett párbajjal elégtételt. *Zsoldos Ildikó*: Hatalmi törekvések és politikai platformok Szatmárban az 1905–1906-os kormányzati krízis idején. Kolozsvár, 2018. 221–222.

A szerző eredményeit a kötet végén található epilógusban foglalja össze (251–260. o.). A könyv mellékleteként számos olyan forrás és összefoglaló táblázat került beválogatásra, amely kiegészíti vagy összegzi a főszövegben szereplő információkat. Különösen hasznos a vármegye választókerületeibe tartozó települések, valamint a választókerületekben induló és mandátumot nyert képviselőkről készített összegző táblázatok. A kortesnóták és a kampánykellékek árjegyzéke primer források arra nézve, miként zajlott Szatmárban a politikai pártok népszerűsítése. A mű végén személy- és helynévmutató segíti a könnyebb tájékozódást, a román és angol nyelvű rezümék pedig a kutatás nemzetközi megismertetését segítik.

A gazdagon adatolt, primer forrásokon alapuló, a történesek alaposan elemző könyv minden helytörténésznek, a dualizmus korszaka iránt érdeklőnek, a nemzetiségi kérdés és/vagy a nőtörténet kutatójának hasznos olvasmány lehet.

Schmidt Anikó

Gróf Károlyi Istvánné Windisch-Graetz Mária Magdolna: Feljegyzések és életképek (Szerk. Nyizsnyánszki Anna Eszter, ford. Dr. Nyizsnyánszki Ferenc.). Athenaeum Kiadó Szépmíves Könyvek, 2017. p 295. (ISBN 978-615-566-213-3)

A Szépmíves Kiadó gondozásában – a recenzált kötet címlapján ugyanakkor az Athaeneum Kiadó (is) szerepel – az elmúlt években több prominens történelmi személy emlékirata is megjelent a *Sorsok és életek* című sorozat keretében. Ide sorolhatók többek között gróf Bánffy Miklós, M. Hrabovszky Júlia, gróf Batthyány Tivadar emlékiratai, és ugyancsak e sorozat részeként jelent meg Windischgrätz Mária Magdolna *Feljegyzések és emlékképek* című kötete is. (A mű címéhez képest a recenzióban az emlékiróra Windischgrätz vezetőknévvel fogok hivatkozni). Jóllehet a sorozat kötetei népszerűsítő céllal jelentek meg, azaz nem tudományos forráskiadványok, ugyanakkor ebben a műfajban is vannak olyan alapvető szakmai szabályok, amelyek betartása elvárható. A Szépmíves Kiadó küldetésnyilatkozatáról a honlapján a következőt olvashatjuk: „A Szépmíves Könyvek a 19. és 20. századi emlékiratok, naplók, kultúrtörténeti munkák kiadására specializálódott kiadói műhely, amely elsősorban a kiadatlan vagy elfeledett kéziratok feltárását és kiadását tűzte ki célul. Ismert nevek ismeretlen írásai, grófok, bárók, illetőleg grófnők, bárónők visszaemlékezései, korabeli politikusok és közéleti személyek magánírásai, továbbá háborús s politikai naplók, valloások és levelezések, diáriumok és útirajzok valamint elfeledett művek egyaránt jelentik a profil árnyalatait, ugyanakkor szempont

és terv az irodalmi helyreállítás ügye: korábban cenzúrázott, torzón kiadott művek megjelentetése az eredeti változat(ok)ban. A műhely ugyanakkor nem zárkózik el a művelődés- és helytörténeti kuriózumok közreadása elől sem. Fő hangsúlyt kap a női emlékirat-irodalom, valamint, többek között, az Andrassy-, a Károlyi- és a Mindszenty-hagyaték stb. feldolgozása, közreadása, s nem utolsósorban az erdélyi irodalmi és művelődéstörténeti hagyomány ismert s ismeretlen műveinek gondozása.” (<http://kiadok.lira.hu/kiado/szempmiveskonyvek/index.php?action=kiadorol>, hozzáférés: 2019. nov. 12.) Az emlékirat-irodalom feldolgozása és közreadása mindenképpen forráskiadási munkának számít. Ebből adódóan jelen ismertetésben Windischgrätz Mária visszaemlékezés-törödékeit összegyűjtő műre forrásközlésként tekintek, és ebből a nézőpontból vizsgálom, hogy eleget tesz-e az ilyen típusú munkánál elvárt feltételeknek.

A szerkesztő a kötet összeállításához használt forráskorpuszt az előzéklapon tüntette fel, sajnos nem a forrásközlések esetében elvárt módon. A források megjelenésénél olvasható *Gróf Károlyi Istvánné Windisch-Graetz Mária Magdolna, kéz- és gépirat, Károlyi hagyaték* csupán csak megerősítésként szolgál abban a tekintetben, hogy az olvasó valóban – a címben is jelzett – Windischgrätz Mária feljegyzéseiből, emlékeiből összeállított művet fogja a kezében. Az információ nem elégséges a források megjelenésére, ebből nem derül ki, hogy a könyvhöz felhasznált eredeti iratokat hol őrzik, hogyan tud ahhoz hozzáférni az olvasó, holott annak megjelenése még egy népszerűsítő kiadvány esetében is alapvető műfaji követelmény lenne. Fontos azonban kiemelni, hogy a kiadó által jegyzett több visszaemlékezés esetében is megtalálható ez a hiba. Ezen kiadások közé sorolhatók például Bánffy Miklós emlékiratai, a *Huszonöt év* és az *Emlékeimből* is, ahol szintén nem találhatók pontos forrásmegjelölések, és az őrzés helyét is csak esetlegesen jelölték meg. A *Huszonöt év* című műben kiadott visszaemlékezés a Ráday Levéltár (A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest) Bánffy fond, kéz-, és gépiratos hagyatékából származik (C 6 *Bánffy Miklós, gróf*), míg az *Emlékeimből* című mű fényképeit a Fortepan online közösségi fotóarchívumból, a Ráday Levéltárból és egy magánarchívumból válogatták össze. Ebből következően kötetünk esetében hiba lenne egyedül a szerkesztőnek felróni a forrásmegjelölésnél látható pontatlanságot, hiszen a példákön keresztül jól látható, hogy maga a kiadó sem támaszt komoly elvárást azok megjelenésére. (Fontos azt is megemlíteni, hogy van olyan kötet is, amelyhez maga az őrző intézmény – Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár – is segítséget adott, a copyright jele is szerepel a kötetben.) A recenziót így kénytelen vagyok rögtön azzal kezdeni, hogy pontosan meghatározzam a kötethez felhasznált forrásokat. A kutatás során kiderült, hogy a visszaemlékezés-törödékek egy csoportját a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi, *Károlyi II. István és felesége, Windischgrätz Mária iratai* megnevezéssel az MNL OL P 2114 jelzet alatt. Ez a forrás csak részben fedi le a műben megtalálható törödékeket, hiszen jelentős mennyiségű egyéb, a megjelölt levéltári irategységben nem található visszaemlékezés-törödéket is beemltek forrásmegjelölés és őrzési hely feltüntetése nélkül.

A kötetben publikált nagy mennyiségű fotók a kiadvány lapjainak színválasztása miatt barna színben jelennek meg, így részleteikben nehezen kivehetők. Felmerül a kérdés bizonyos fényképek esetében, hogy azokat milyen elvek szerint válogatták be. Az első

fejezet bevezetőjében Károlyi Sándor szobráról látható fénykép (9. o.) nem koherens a szöveggel, mivel szóba sem került személye. A Károlyi Lászlóval foglalkozó alfejezetben ugyanez a fentebb jelzett hiba fedezhető fel (12-17. o.), emellett gróf Károlyi Istvánt ábrázoló festményről készült fotó ferde (12. o.). Bizonyos helyeken az albumlapokon összegyűjtött fényképeket (39. és 87. o.) érdemesebb lett volna megszerkesztve, azaz körülvágva publikálni. A képek esetében is fájóan hiányzik a pontos forrásmegjelölés, egyedül azt tudjuk, hogy egy részüket Kovács Attila Zoltán készítette, másik részét pedig a rejtélyes *Károlyi-hagyatékek* anyagából válogatták össze. Egy-két oldalon a kötet végén mindez pontosítható lett volna.

A cérnafűzött, keménytablás könyvet kézbe véve Mária grófnő fiatalkori fényképe látható a borítón. A küllemében igényesen megszerkesztett fedőlap tökéletesen idomul a sorozat többi életrajzi könyveinek látványvilágához, melyek hasonlóan fekete-fehérben ábrázolják az adott emlékirat szerzőjének fényképét. A könyv szerkesztését tekintve három fő egységre tagolódik, amit a szerkesztő három albumnak nevezett el. A kifejezés nagyon találó, hiszen Mária grófnő emlékképeire utal, melyek villanásszerűen jelennek meg az olvasó előtt az alfejezetekben. Ennek megfelelően egy-egy emlékkép, rövid írás a kötetben egy-egy alfejezetnek felel meg, ezen emlékképek érinthetnek eseményeket, helyszíneket vagy a visszaemlékező elmélkedő reflektálását a korszakról. Az írás nyelvezete választékos, a könyv olvasmányos. Windischgrätz Mária az alfejezetekben olvasható emlékeket alaposan kifejti, ezért sok esetben találkozhat az olvasó átfedésekkel, nagyobb időbeli ugrásokkal, és ebből adódóan a mű kissé töredékesnek tűnhet.

Az első fejezet (5–128. o.) az *Előljáró gondolatok és emlékképek* címet viselő alfejezettel kezdődik, mely voltaképpen a visszaemlékező bevezetőjeként értelmezhető. A mű felvezetéséből érződik, hogy Mária grófnő az emlékirat lejegyzésekor számolhatott annak későbbi kiadásával. Az Országos Levéltárban őrzött iratanyag meg is erősíti ezt a feltételezést, hiszen a kézben tartott mű egységeinek nagyobb része szerkesztetten, szöveggéskén megtalálható a már korábban említett fondban. Ezért úgy gondolom, hogy Mária grófnő valóban a kiadás szándékával írhatta meg ezeket a rövid memoáripizódokat, melyekből egyes fejezetek a hagyatékhhoz hasonló bontásban, és szöveggel találhatók a kötetben is. Ezen felül meg kell említenünk, hogy Mária grófnő iratai között található egy rövid feljegyzés, amelyet az 1949-es emigrálásukról szóló angol nyelvű visszaemlékezéshez csatoltak. Ennek szövegéből kiderül, hogy a haza elhagyásának történetével egy neves külföldi kiadót is megkerestek, mely kiadó végül nem fogadta el a közlésre a kéziratot. Az említett angol nyelvű visszaemlékezés nem került be jelen kötetbe, helyette Mária grófnő 1949-es német nyelvű levele (*Mády levele* alfejezetcímmel) hivatott elmesélni az emigrálás történetét. Mindezt – egy népszerűsítő forráskiadványtól is elvárhatóan – a szerkesztői előszóban/utószóban kellett volna elmondani. Ez tájékoztatást nyújthatott volna a jelen mű keletkezésének történetéről, a forrásokról, egyes egységek beválogatásának és kihagyásának okairól, illetve az egyes fejezetek felépítéséről. Dicséretes, hogy a németből fordított szövegek tökéletesen idomulnak a magyar nyelvű visszaemlékezéshez, vagyis a kötet törzsegységéhez. A fordítás minőségében, stílusában sem tér el a grófnő írásától, ami a fordító munkáját dicséri.

Tartalmi szempontból vizsgálva az első fejezetet, látható, hogy Mária grófnő életének egyes helyszínei, fontosabb szereplői és eseményei jelennek meg villanásszerű képeken keresztül. Ezeket az emlékeket alfejezetekbe sorolta a szerkesztő, melyek segítségével nyomon követhetjük Windischgrätz Mária életének eseményeit gyerekkorától egészen a második világháború utáni első évekig. A fejezetből elsődlegesen az emlékező hagyománykövetése, családja, életének fontosabb színhelyei, illetve identitása ismerhető meg. Utóbbinak szilárd pontját alkotják a történetírásban az „emlékezet helyei”-ként (*Les Lieux du mémoire*) szóba kerülő terek, mégpedig a kastélyok, vadászatok, amelyek bemutatására a szerző külön alfejezeteket szentelt. A műben az egyes családtagok, rokoni kapcsolatok azonosításában, illetve becenevek, idegen eredetű szavak feloldásában szerkesztői magyarázó-, illetve a fordítói lapalji jegyzetek segítik az olvasót. Az első album Windischgrätz Mária utószavával végződik, amelyben felteszi és egyben megválaszolja az olvasóban is felmerülő kérdést, hogy miért nem hagyták el időben Magyarországot. Ezen a ponton két fő indokot emelt ki a grófnő: a „materialista és etikai tényezőket”, melyek közül érezhetően az utóbbi, vagyis a tradíciót, hazaszeretetet és felelősségtudatot magába olvasztó tényező volt a legfőbb megtartó erő.

A második fejezet (129–263. o.) bevezető alfejezete egy tragikus korszak felvezetésével kezdődik. A visszaemlékezővel és családjával az első alfejezetben Fóton találkozhatunk a háború forgatagában. A szerző szavai szerint itt még élt bennük a remény, hogy a szövetségesek nem fogják őket kiszolgáltatni az oroszoknak, de hamar fel kellett ismerniük a valós helyzetet. A visszaemlékezés több ponton is tökéletesen rekonstruálja a régi élet feladásával, és a haza elhagyásával járó lelki folyamatokat, és a kivándorlást előidéző tényezőket (úgynevezett push-faktorokat). A honvágy, és a felelősségtudat az úton mindig végig kísérte Mária grófnőt. A második világháború legvégén először csak a szerző menekült el négy gyermekével nyugatra, Károlyi István ekkor még Magyarországon maradt. István gróf és a már említett honvágy végül arra ösztönözte 1946 májusában a visszaemlékezőt, hogy hazatérjen. Ekkor még férjével úgy gondolta, hogy boldogulhatnak Magyarországon, de ez 1949-ben szertefoszlott, és augusztusban végleg elhagyták hazájukat. A második fejezetnél dicsérendő, hogy a szerkesztő levelezéseket, vagyis a múlt jelenében keletkezett forrásokat is felhasznál a visszaemlékezés-töredékek mellett. Ezek beemelésével az olvasók jobban megismerhetik a háttérben megbújó folyamatokat, az érintettek motivációit, lelki megpróbáltatásait. (Sajnos ezek fellelhetőségével kapcsolatban sem találunk semmiféle információt.) Windischgrätz Mária és Károlyi István Argentínába történő hajóútjáról is István gróf egyik levele tesz említést. Az olvasó innen ismerheti meg az 1951-es Buenos Airesbe történő megérkezés történetét. A tengerentúlon a család az élet újrakezdéséhez a *Villa Gesell* nevű falut választotta, ahol egy kisebb, három szobás „Kis Pipacs” nevű szállót építettek fel a homokos tengerparton. Az évek során ezt fejlesztették, ez jelentette anyagi egzisztenciájukat, s dél-amerikai életük központját. A visszaemlékezésből kitűnik, hogy a hazáról őrzött emlékek, a múlt milyen erős hatással voltak a szerzőre, hiszen az előtte feltűnő tájakban is a magyar vonatkozást kereste: pampákban a Hortobágyot, az argentin erdőkben gyakran Füzerradványt látta. Az argentin emlékképek a *Búcsú* című fejezettel zárulnak. A család 1974-ben hagyta el Argentínát, és költözött az Egyesült Államokba.

A második album végén közölt írások Károlyi István és Windischgrätz Mária Argentínában papírra vetett gondolatai: a rövid szövegek a házaspár világlátását, szemléletét, élettapasztalatait tükrözik.

A könyv harmadik fejezete (265–293. o.) egy fényképsorozat közöl, melynek első egységében a szerzőről, vagyis Windischgrätz Máriáról láthatók felvételek (167–168. o.). Ezt követően a második egységben a család életében jelentős szerepet játszó kastélyok kerülnek bemutatásra (269–286. o.). A legtöbb fényképet a főtí kastélyról közli a kötet (269–281. o.), ahol bizonyos képek alatt sajnos nem található megnevezés, illetve néhol egyes felvételek zavaróan homályosak (272., 275. o.). Fót mellett azonban még Lászlótanyáról, Kőkapuról és Füzérradványról is található felvételek. Végül a harmadik, egyben az utolsó egységben a gépelt kéziratokról kapunk felvételeket (287–293. o.). A könyv a tartalomjegyzékkel zárul (294–295. o.).

A kötetet elolvasva betekintést nyerhetünk egy 20. századi arisztokrata család életébe, megismerhetjük múltjukat, múltfelfogásukat, megpróbáltatásaikat, illetve a 20. századi történelmi események rájuk gyakorolt hatását. A könyvben egybefűzött visszaemlékezéscsoportok értékes források többek között az életmód- és mentalitástörténetre és az emigrációtörténetre vonatkozóan is. Jóllehet a bemutatott mű népszerűsítő céllal jelent meg, de annak forrásközlő aspektusa miatt nem tekinthetünk el az ilyen típusú műveknél kritériumként megjelenő pontos jelzetmegjelöléstől. A jelzet hiányában a forrás után érdeklődők, illetve kutatók nem tudják azokat beazonosítani, kikérni és tanulmányozni. A jövőben remélhetőleg a sorozat részeként megjelenő forrásközléseknél a fentebb említett nézőpontokat is figyelembe veszik a kiadványaik elkészítésénél.

Bakó Zsigmond

